

آیات العقائد

(توحید، تقریرات دروس آیت‌الله سید جعفر سیدان، به کوشش جمعی از شاگردان.
مشهد: ولایت، ۱۳۸۹، ۳۰۸ صفحه)

عبدالحسین طالعی*

آیات العقائد، تفسیری است موضوعی، در باب توحید حاصلِ جلسات
تفسیری آیت‌الله سیدان در مشهد، که هشت آیه را مورد بحث قرار می‌دهد:

۱. هو الاول و الآخر و الظاهر و الباطن... (حدید (۵۷) / ۳) [ص ۱۹-۷۱]
۲. الله نور السماوات و الارض... (نور (۲۴) / ۳۵) [ص ۷۳-۱۰۳]
۳. لیس کمثله شیء (شوری (۴۲) / ۱۱) [ص ۱۰۵-۱۱۶]
۴. لقد کفر الذین قالوا ان الله هو المسيح... (مائده (۵) / ۱۷) [ص ۱۱۷-۱۴۵]
۵. الم تر الی ربک کیف مدّ الظلّ... (فرقان (۲۵) / ۴۵) [ص ۱۴۷-۲۰۹]
۶. و مارمیت اذرمیت ولكن الله رمی... (انفال (۸) / ۱۷) [ص ۲۱۱-۲۲۸]
۷. و لله المشرق و المغرب... (بقره (۲) / ۱۱۵) [ص ۲۲۹-۲۶۵]
۸. و لاتدع مع الله الهاً آخر... (قصص (۲۸) / ۸۸) [ص ۲۶۷-۲۸۵]

آیت‌الله سیدان، - چهره برجسته و شاخص حوزه علمیه مشهد - شناخته شده‌تر
از آن است که به معرفی نیاز داشته باشد. لذا به نکاتی در باب تفسیر اشاره می‌شود:

۱. شیوه تفسیر

در مقدمه، بر این نکات تأکید می‌شود: «در معارف قرآنی به ویژه در آیات اعتقادی توحید و معاد، باید روش تعقل در تعالیم وحی را در درجه نخست اهمیّت قرار داد... عقل درمی‌یابد که وحی، منبعی استوار و مطمئن برای دریافت حقایق است... و از سویی درمی‌یابد که خطا و محدودیت در وحی راه ندارد... البتّه آیات و احادیثی مورد استفاده قرار می‌گیرد که از متشابهات نباشد و از روشنی دلالت برخوردار باشد، چنان که در احادیث، افزون بر روشنی دلالت، قوّت سند و صحت انتساب آن به معصومین علیهم‌السلام نیز باید احراز گردد.» (آیات العقائد، ص ۱۴-۱۵)

در ادامه این مقدمه می‌خوانیم:

- بعضی از آیات قرآن دارای تأویل است... چنین مطالبی را... جز از طریق معصومین علیهم‌السلام نمی‌توان پذیرفت... و تأویلات غیرمستند به معصومین، مستفاد از موازین یاد شده (= حجّیت) نیست.

- هرگاه در تعالیم وحی، مصداق آیه به صورت انحصاری مشخص شود... تعمیم آیه به معانی دیگر درست نمی‌نماید.

- برداشت‌های مختلف و استنباط‌های گوناگون مفسران از قرآن، هرگاه با اصول شریعت و عقاید استوار مذهب و مبانی دین و دیگر آیات و تعالیم و صیانی ناسازگار نباشد و به خدا و قرآن هم نسبت داده نشود، طرح آن به عنوان یک احتمال و استحسان و سخن علمی در ذیل آیات، اشکالی نداشته و سودمند است.

هرگونه فهم تفسیری از آیه، در صورتی قابل اعتناست که برخلاف لغت عرب و ظاهر صریح الفاظ آیه نباشد...

- در میان مکاتب و اندیشه‌های بشری، می‌توان آموزه‌های درستی را یافت، لیکن سخنان نادرست بسیاری هم دارند... (همان، ص ۱۶-۱۷)

نویسنده، به این شیوه وارد تفسیر آیات می‌شود. در هر مورد، ابتدا مفردات آیه و سپس احادیث - با بررسی سندی و پس از آن تحقیق در دلالت آنها - مطرح می‌شود.

پس از آن سخنانی دیگر عالمان در حوزه‌های دیگر - به ویژه اندیشه‌وران فلسفه و عرفان - طرح و نقد و بررسی می‌شود.

نویسنده به روشی که در مقدمه اشاره کرده، پای‌بند بوده، چنان‌که - مثلاً - در بحث از معانی «وجه الله» می‌گوید:

در روایات، مقصود از وجه در این آیات، چند گونه معنا شده است. و اشکالی وجود ندارد که یک آیه، معانی مختلفی داشته باشد با این شرط که آن معنا خردپذیر باشد و با اصول و صیانی تنافی و ناسازگاری نیابد و در روایت معتبری، آیه در معنای ویژه‌ای منحصر نشود. (همان، ص ۲۳۶)

همچنین در مورد دیگر تذکر می‌دهد که رجوع به اخبار در مسائل اعتقادی، به معنای اخباری‌گری نیست، بلکه پاسخی است به دعوت پیامبر در طول بعثت، که همواره مردم را به بهره‌گیری از آموزه‌های و صیانی فرامی‌خواند. و این با اخباری‌گری - به معنی نفی مبانی قطعی اصولی - تفاوت دارد. (همان، ص ۲۶۴)

۲. امتیازات کتاب

۱. آیات العقائد، تفسیری است موضوعی در باب توحید که به حق، آن را «رأس الدین» نامیده‌اند. و بحث درباره آن، همواره باید در سطوح مختلف مطرح باشد، به ویژه در سطح پژوهشی در حوزه‌ها و دانشگاه‌ها.

۲. توجه به آیات و روایات از یک سو، نقد آراء و نظرات شخصیت‌های مشهور مانند ابن عربی و صدرالمتألهین، و نقد دیدگاه‌های تفسیری برخی از مفسران، کتاب را در جایگاه یک پژوهش تطبیقی زنده و مفید نشانده است. و شیوه اجتهادی مؤلف در تفسیر را نشان می‌دهد.

۳. زبان نقد، بسیار علمی و متین است. نشر کتاب نیز - با وجود آن‌که برگرفته از درس مؤلف بوده - روان و خالی از پیچیدگی است.

۴. جوانب مختلف در کتاب مورد بحث قرار می‌گیرد. لذا جامعیت در عین روش‌مندی را در آن می‌توان یافت.

۳. چند نکته در نقد کتاب

این کتاب، نخستین اثر مکتوب مؤلف در باب تفسیر است، و به نظر می‌رسد که در آینده، مجلّات دیگری از این اثر انتشار یابد. بدین لحاظ نکاتی برای بهبود شیوهٔ ارائهٔ کتاب در آینده پیشنهاد می‌شود:

۱. فصول کتاب، به تحلیل بیشتر نیاز دارد، به خصوص نقد و بررسی آراء که ارتباط میان مباحث باید بهتر روشن شود. همچنین نتیجه‌گیری در پایان هر فصل، به انسجام مطلب در ذهن خواننده کمک می‌کند.
۲. نقل قول‌های طولانی، آنهم نقل متن و ترجمه بطور کامل، - با توجه به این که کتابها در دسترس همگان قرار دارد - حجم کتاب را بالا برده و گاهی رشتهٔ مطلب را در ذهن خواننده پراکنده می‌سازد.
۳. فصل پنجم (ذیل آیهٔ الم تر الى ربك كيف مدّ الظلّ) عمدتاً به بحثی فلسفی می‌پردازد دربارهٔ این که اصالت وجود درست است یا ماهیت یا نظر دیگر؟ بدین ترتیب، قدری از جنبهٔ تفسیری فاصله می‌گیرد.
۴. بهتر آن است که تجانس فصول از نظر حجم، بیشتر مورد نظر باشد. بحث ذیل آیات یکم و پنجم نسبتاً مفصل (۶۰-۷۰ صفحه)، ذیل آیه سوم، مختصر (۱۰ صفحه)، و ذیل آیات دیگر، میان این دو (حدود ۳۰ صفحه) است.
۵. در نمایه آیات (ص ۲۸۷-۲۹۴) بهتر آن است که به ترتیب آیات در قرآن باشد، نه ترتیب الفبایی. در اینجا ترتیب الفبایی ملاک قرار گرفته، علاوه بر این که در همین وضع فعلی گاهی به یک آیه، چند بار و به عنوان چند مدخل جداگانه در نمایه اشاره شده است.
۶. در نمایه روایات (ص ۲۹۵-۲۹۸) نیز، بهتر آن است که نام معصومی که حدیث از او روایت شده، ذکر شود.
۷. در فهرست منابع (ص ۲۹۹-۳۰۷) الف و لام نباید مورد نظر باشد. بدین

ترتیب، التوحید در حروف تاء، الدر المنثور در حرف دال، الکافی در حرف کاف و المحاسن در حرف میم باید باشد. آوردن این نامها در حروف الف، درست نیست. همچنین کتاب «پژوهش در نسبت دین و عرفان» که در پاورقی ص ۱۷۶ بدان استناد شده، در فهرست منابع یاد نشده است.

۸. کتاب خوشبختانه از اغلاط مطبعی پیراسته است. با این همه چند مورد که به نظر رسیده، یاد می شود:

- ص ۴۵، س ۱۶: شیخ محمد رضا قمی ← شیخ محمد بن محمد رضا قمی.

- ص ۱۰۷، س ۶: فالعنی ← فالمعنی

- ص ۱۷۷، س ۲: مصراع اول، به دلیل خطای چاپی، از نظر وزن سازگار نیست.

- ص ۲۲۱ س ۳: پیامر ← پیامبر

- ص ۲۵۴ س ۱۴: خویش ← خوش.

بدیهی است که بیان این گونه نکات جزئی، ارزش کتاب را نمی کاهد. آیات العقائد، به مثابه کتاب مرجع در بحث توحید - که در تراکم مباحث دیگر، گاه به بوتۀ غفلت و نسیان می افتد - و نیز به عنوان کتابی درسی - یا دست کم کمک درسی - در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاهها (در سرفصل تفسیر موضوعی) می تواند مورد رجوع قرار گیرد. توفیق نویسنده محقق را برای انتشار مجلدات دیگر این کتاب، از خداوند متعال خواهانیم.